

MAKTAB REPERTUARI FANINI O'QITISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Djalilov Ergash

Samarqand davlat pedagogika instituti professori

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak musiqa madaniyati o'qituvchilariga umumta'lim maktablarida musiqa ta'limi jarayonini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan samarali tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish usullari ustida to'xtalib o'tilgan. Jumladan, «Musiqa o'qitish metodikasi va maktab repertuari» faninining asosiy vazifalari va yo'nalishlari, nazariy va amaliy xususiyatlari, o'qitish usullari hamda texnologiyalarini o'rganib chiqish orqali musiqiy ta'limni yanada rivojlantirish mumkinligi ko'rsatilgan. Shuningdek, maktab repertuarini o'qitishda didaktik va metodologik yondashuvlar, g'oyaviy-badiiy yetukligi, xalqchilligi, o'quvchilarning yosh xususiyatlari va vokal-xorshunoslik imkoniyatlariga mos keluvchi repertuarni tanlash mezonlariga amal qilish, qo'shiqlarni kuylashga o'rgatishda ovoz sozlash, o'quvchilarning diksiya va artikulyatsiya ustida to'g'ri ishlashi usullari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: maktab repertuari, musiqa ta'limi, o'qitish usullari, texnologiyalar, didaktik va metodologik yondashuvlar, tamoyillar.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «ШКОЛЬНЫЙ РЕПЕРТУАР»

Эргаш Джалилов

Профессор Самаркандского государственного педагогического института

Аннотация. В статье рассматриваются методы формирования у будущих учителей музыки навыков эффективной организации процесса музыкального обучения в общеобразовательных школах — как с теоретической, так и с практической точек зрения. В частности, показано, что развитие музыкального образования может быть обеспечено за счет углубленного изучения ключевых целей, содержания, теоретических и практических аспектов, а также методов и технологий преподавания, относящихся к учебному курсу «Методика преподавания музыки и школьный репертуар». Кроме того, в тексте изложены дидактические и методические подходы к разучиванию школьного репертуара; критерии отбора материала, основанные на идейно-художественных достоинствах, народном характере, возрастных особенностях учащихся и их вокально-хоровых возможностях; а также приемы постановки голоса и методы работы над дикцией и артикуляцией при разучивании песен.

Ключевые слова: школьный репертуар, музыкальное образование, методы обучения, технологии, дидактико-методические подходы, принципы.

THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF TEACHING THE COURSE «SCHOOL REPERTOIRE»

Ergash Jalilov

Professor, Samarkand State Pedagogical Institute

Abstract: The article examines methods for developing—in future music teachers—the skills needed to effectively organize the music instruction process in general education schools, addressing the subject from both theoretical and practical perspectives. In particular, it demonstrates that the

advancement of music education can be fostered through an in-depth study of the key objectives, content, theoretical and practical aspects, and teaching methods and technologies associated with the course «Music Teaching Methodology and School Repertoire.» Furthermore, the text outlines didactic and methodological approaches to learning the school repertoire; criteria for selecting material based on artistic and thematic merit, folk character, the students' age-related characteristics, and their vocal and choral capabilities; as well as techniques for voice placement and methods for working on diction and articulation when learning songs.

Keywords: school repertoire, music education, teaching methods, technologies, didactic-methodological approaches, principles.

Kirish. Musiqiy ta'lim shaxsning rivojlanishida beqiyos o'rin tutadi. U nafaqat estetik didni shakllantirib, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi, balki insonning intellektual va hissiy jihatdan uyg'un kamol topishiga ham hissa qo'shadi. Musiqiy mahoratni egallash inson hayoti, aqliy rivojlanishi va hissiy dunyosi uchun beqiyos ahamiyatga ega. Musiqani chuqur o'rganish shunchaki sevimli mashg'ulot emas, balki shaxsni har tomonlama shakllantiruvchi kuchli vosita hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda musiqa ta'limi shaxsning musiqiy mahoratni egallashi, buning uchun esa musiqa ta'limiga tizimli yondashub, doimiy mehnat va har tomonlama rivojlanishni talab etadi.

Musiqiy ta'lim shaxs rivojlanishiga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatishining ahamiyati dshundaki, birinchidan, u intellektual rivojlanishga xizmat qiladi, chunki musiqiy mashg'ulotlar xotira, diqqat, fazoviy tasavvur va tahliliy ko'nikmalar kabi turli kognitiv jarayonlarni faollashtiradi. Ikkinchidan, musiqiy ta'lim insonni go'zallik olami bilan tanishtirish va uning hissiy hayotini boyitish orqali hissiy sezgirlikni shakllantiradi. Uchinchidan, u ijodiy individuallikni shakllantirib, o'zini namoyon etish va o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun imkoniyatlar yaratadi. Bundan tashqari, musiqa mashg'ulotlari qat'iyatlilik, intizom va maqsadga intiluvchanlik kabi fazilatlarining rivojlanishiga ko'maklashadi. Bu borada maktab repertuarini o'rganish jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. «Musiqa o'qitish metodikasi va maktab repertuari» fanining asosiy vazifalari va yo'nalishlari bo'yicha bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. O'zbek olimlari – H.Nurmatov, G. Sharipova, G'. Najmetdinov, Z. Xodjayeva, A.Baxriyev va boshqalar maktab repertuarining o'ziga xos xususiyatlari hamda ijro va tinglash uchun material tanlash mezonlari, repertuar asarlarini o'quvchilarning vokal imkoniyatlari va idrok etish darajasiga moslashtirish uslubiyoti, qo'shiq aytishni o'rgatish, ijro etilgan va tinglangan asarlarga sharhlar yozish hamda vokal mashg'ulotlarini tashkil etish jarayoniga oid materiallarni ilmiy asoslab bergan.

Rus olimlaridan - Yu. B. Aliev, E. B. Abdullin, L. V. Shkolyar, Ye. V. Nikolaeva O. P, Radinova, G. P. Sergeeva, N. V. Suslova va boshqalar ishi maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning musiqa ta'limiga bag'ishlangan. Ular tomonidan ishlab chiqilgan musiqa repertuari nazariyasi (bolalar uchun mo'ljallangan asarlarning tushunarlilik, badiiyligi va qimmatlilik mezonlari) umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida faol qo'llaniladi.

Tojikistonlik Farog'at Azizi, A. Nizomov, X. Zaripov, Qozoq olimlari – Sh. Qulmanova, Aytjan Toqtagan, S. Aliyeva, Qirg'iz olimlari – R. Amanova, B. Aliev, Qambar qizi Anar va boshqalar zamonaviy musiqiy-pedagogik jarayonda interaktiv va innovatsion texnologiyalarni qo'llash hamda bo'lajak musiqa o'qituvchilarning kreativ kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha tadqiqot ishlarini amalga oshirgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani yozishda umumta'lim maktablarida o'quvchilarning musiqiy madaniyatini shakllantirish, qo'shiqlarni xor bo'lib kuylash ko'nikmalarini rivojlantirish

hamda badiiy-estetik tarbiya berishning ilmiy-pedagogik asoslariga tayanildi. Tadqiqot olib borilayotgan mavzu musiqa darslari samaradorligini o'zlashtirishda ta'siri va o'quvchilar maktab repertuarini o'zlashtirishdagi imkoniyatlarini o'rganishdan keyingi jarayonlarni tahlil qilish maqsadida bir qator ilmiy maqolqlardan iborat korpus yaratildi. To'plangan materiallar 2023-2026 yillar davomida xalqaro va mahaliy akademik jurnallarda chop etilgan hamda darslik va qo'llanma sifatida nashr qilinib qiyosiy natijalar olindi. Umuman olganda, maqola uchun materiallar maktab repertuarini o'rganish samaradorligini o'zlashtirishda yo'naltirilgan musiqa o'qitish metodikasi, musiqa pedagogikasi va didaktik texnologiyalar bo'yicha mavjud adabiyotlardan foydalanilgan.

Muhokoma va natijalar. Bugungi kunda, hozirgi musiqa ta'limimiz rivojida yangicha yondashuvlar va samarali o'qitish usullariga asoslanish jarayoni kechmoqda. Bu jarayonda musiqa san'atining maktab repertuarini o'qitish uslublari o'rganish va o'zlashtirish innovatsion xususiyatga egaligi bilan diqqatni tortadi. Chunki, maktab repertuariga tegishli asarlarni kuylash ayniqsa, o'ziga xos usullar, tajribalar va mahoratlarga egaligi bilan ajralib turadi.

Ma'limki, «Musiqa o'qitish metodikasi va maktab repertuari» fanini o'qitishning nazariy asoslari umumiy pedagogika, psixologiya, musiqa nazariyasi va san'atshunoslik fanlarining yutuqlariga tayanib, o'quvchilarda musiqiy madaniyatni shakllantirish, ularga estetik tarbiya berish hamda darslarda foydalaniladigan badiiy barkamol asarlar tizimini ilmiy-pedagogik jihatdan asoslab berish uchun xizmat qiladi.

Maktab repertuarini o'qitishda didaktik va metodologik yondashuvlar ta'lim samaradorligini va o'quvchilarning badiiy-estetik didini shakllantirishda asosiy poydevor hisoblanadi. Maktab repertuarlari bilan ishlashda qo'llaniladigan asosiy didaktik tamoyillar va metodologik strategiyalarni guruhlariga ajratib ko'rsatish mumkin. Bu borada repertuari to'g'ri tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Repertuar tanlashda oddiydan murakkabga yondashish tamoyiliga rioya qilish alohida ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning yoshi va psixofiziologik xususiyatlari hisobga olinishi kerak. Chunki boshlang'ich sinflarda sodda ritm va ohangga ega musiqiy asarlar tanlansa, yuqori sinflarda murakkab polifonik asarlar yoki ko'p qatlamli dramatik matnlar kiritiladi.

Masalan, 2-sinfda "Vatavjonim-Vatanim" (P.Mo'min sh., D.Omonullayeva m.) qo'shig'i o'rgatiladi. Mazkur qosh'iq kichik diapazonda kulanishi, musiqiy tuzulmasiga ko'ra oddiy, ritmik xususiyatiga ko'ra 2-sinfda o'qiydigan o'quvchilar ijrosi va tushunchasiga mos kelishi bois katta qiziqish bilan ijro etiladi. Bu qo'shiqning musiqiy-badiy tuzulmasiga biroz yaqin bo'lgan "Qo'zichoq" (Yo'.Sulaymon sh., R.Abdullayev m.) qo'shig'i esa 3-sinf o'quvchilariga o'rgatiladi. Farqi shundaki, "Qo'zichoq" qo'shig'ining musiqiy tuzulmasining tovushlar cho'zimida nuqtali notalar hamda ligalar qo'llanilgan bo'lib, ohangni turli past-balandlikda shakllantirib ijro etish talab etiladi. Bu borada 2-sinf o'quvchilari ijrosida kamchiliklar, jumladan, ohangni turli past-dalandlikda shakllantirish tajribasi yetarli darajada emasligi ko'zga tashlanib turadi. Bu shundan dalolatki, o'quvchilarda ovozni sayqallashtirish, ohangrabolikni talab darajasida amalga oshirishga oid malaka, mahorat yetarli shakllanmagan bo'ladi. Shunga ko'ra aytish mumkinki, ta'lim jarayonida umumiy pedagogika va didaktika qonuniyatlarini musiqa san'atining o'ziga xos xususiyatlari bilan uyg'unlashtirish kerak.

G'oyaviy-badiiy yetukligi, xalqchilligi, o'quvchilarning yosh xususiyatlari va vokal-xorshunoslik imkoniyatlariga mos keluvchi repertuari tanlash mezonlariga amal qilish ahamiyatlidir. Ya'ni tanlangan asarning tarbiyaviy ahamiyati, g'oyaviy-badiiy saviyasi va estetik ta'siri asosiy mezonlar sifatida e'tiborga olinishi kerak. U ma'naviy qadriyatlar, milliy g'oya va yuksak axloqiy fazilatlarni singdirishga xizmat qilishi zarur. Masalan, "O'zbekiston bayrog'i" (N. Orifjonov she'ri, A.Haydarov musiqasi) qo'shig'i uchunchi sinf o'quvchilari ijrosiga mos keladi. Unda Vatan madhi, milliy g'urur va istiqloq timsolini tarannum etuvchi ta'sirchan mazmun aks

ettirilgan. Qo'shiq, asosan, mardona, ko'tarinki va tantanavor ruhda bo'lib, tinglovchida yorqin vatanparvarlik tuyg'ularini uyg'otadi. U aniq va barqaror ritmik tuzilishga ega. Bu bayroqning hilpirashi va uning baland ko'tarilishidagi shiddatni eslatadi. Musiqiy tuzulmasiga ko'ra milliy ohanglarga yaqin bo'lib, kuylash uchun qulay, diapazoni o'rtacha maktab yoshidagi bolalar va keng jamoatchilik ovozigacha moslashtirilgan. Dinamik rivojlanishga ega, kuylar nafis boshlanib, borgan sari shiddatli va ovozdor tus oladi. Qo'shiqning badiiy xususiyatlari shundan iboratki, she'rda O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'ining muqaddasligi, tinchlik, poklik, ezgulik va buyuk kelajak ramzi ekanligi poetik tarzda ochib berilgan. Matni tushunarli, ravon, obrazli va emotsional ta'sirchan so'zlarga boy. Unda Vatan tuprog'i, osmoni va bayroqdagi ranglarning ma'noviy determinatsiyasi yorqin aks etganligi alohida ahamiyat kasb etadi. Yosh avlodda Vatanga sadoqat, milliy ramzlarga hurmat va ehtirom tuyg'ularini shakllantirishda muhim badiiy-estetik vosita bo'lib xizmat qiladi. Asar asosan bolalar va maktab xor jamoalari uchun mo'ljallangan bo'lib, o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Shuningdek, qo'shiqning tantanavor, maromli va dinamik tabiati o'quvchilardan musiqiy iboralarni o'zgartirib yubormasdan, to'g'ri nafas olishni va tovushni jarangdor (lekin baqirmasdan) chiqarishni talab etadi. Qo'shiq jamoaviy (xor yoki ansambl) ijro etilganda, bolalar bir-birini tinglash, tonallikni saqlash va umumiy dinamikaga (boshlanishi va tugashiga) rioya qilish ko'nikmasini egallaydilar. Davlat ramzlariga bag'ishlangan asarlar ko'pincha marshsimon, aniq va jo'shqin ritmga ega bo'lganligiga e'tibor qaratgan holda aytish o'rinli, "O'zbekiston bayrog'i" qo'shig'i o'quvchilarda musiqiy takt va ritmni tana harakatlari (marsh odimlari, qarsaklar yoki bayroqchalarni ritmik siljitish) orqali his qilish ko'nikmasini kuchaytiradi.

Ma'lumki, amaliy darslarning asosiy qismi maktab o'quvchilari bilan maktab repertuarini o'rganish texnologiyasiga qaratiladi. Qo'shiqlarni kuylashga o'rgatishda ovoz sozlash (vokal mashqlari) o'quvchilarning ovoz apparatini asrash, musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirish va asarni to'g'ri kuylashga tayyorlashda eng muhim bosqich hisoblanadi. Bolalar ovoz apparati nihoyatda nozik va hali to'liq shakllanmagan bo'lgani uchun vokal mashqlarini tanlash va o'tkazish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Qo'shiq kuylashdan oldin ovoz mushaklarini qizdirib olish zarur, buning uchun ovoz paychalarini tayyorlashi kerak. Bu ovozning bo'g'ilib qolishi va jarohatlanishining oldini oladi. Mashqlar har doim o'quvchilar uchun qulay bo'lgan o'rta registrda (odatda birinchi oktavaning do-lya notalari oralig'ida) boshlanadi va asta-sekin yuqoriga hamda pastga kengaytirib boriladi. Vokal mashqlarini o'sha darsda o'rgatiladigan qo'shiqning qiyin elementlaridan kelib chiqib tanlanishi maqsadga muvofiq. Agar o'rganiladigan qo'shiqda murakkab sakrashlar (interval) yoki tez aytiladigan qismlar bo'lsa, ovoz sozlash mashqlarida aynan shu elementlar soddalashtirilgan shaklda mashq qildirilishi kerak. Mashqlar yarim ton va butun tonlar bo'ylab pastga va yuqoriga harakatlanuvchi qisqa kuylarda (legato va staccato uslubida) aytilishi ahamiyatli hisoblanadi. Bu bolalarning qulog'i eshitgan tovushni ovozi orqali aniq qaytarishiga yordam beradi. 1-4 sinflar o'quvchilari kuyladigan mashqlar ko'proq o'yin tarzida, obrazli (masalan, poyezdning ovozi «tu-tu», arining vizillashi «j-j-j», mushukning miyovlashi) bo'lishi samara beradi. 5-7 sinf o'quvchilarida esa mutatsiya (ovoz o'zgarishi) davrini hisobga olgan holda, o'g'il bolalarga zo'riqish bermaslik, past va qulay pardalarda kuylatish lozim.

Maktab repertuarini o'rgatishda muvaffaqiyatning asosiy omillaridan biri bu — o'quvchilarning diksiya va artikulyatsiya ustida to'g'ri ishlashidir. Qo'shiq matnining asosi unli tovushlar bo'lganligi bois, o'quvchilarga unli tovushlarni «yumaloq» va bir xil pozitsiyada (rezonatorida) kuylash o'rgatilishi kerak. Undosh tovushlar juda tez, aniq va qisqa talaffuz qilinishi, lekin unli tovushning davomiyligini buzmasligi kerak. Qo'shiq matnini kuylamasdan, faqat lab va til harakatlarini bo'rttirib (faol pichirlash orqali) asar ritmiga moslab aytish kerakki, bu usul nutq apparatidagi dangasalikni tezda yo'qotadi. Ko'pincha bolalar yuqori notalarga chiqqanda so'zlarni

talaffuz qilishni unutib qo'yadilar yoki aksincha, diksiyaga berilib, musiqiy ohangni yo'qotadilar. Bu yerda «Logoritmika» (so'z, ritm va harakat uyg'unligi) yordamga keladi. Logoritmika so'z va musiqa uchun bog'liqligiga asoslangan eng samarali pedagogik uslublardan biridir. U bolalarning nafaqat nutqini o'stiradi, balki ularning umumiy jismoniy va musiqiy qobiliyatlarini ham shakllantiradi. Dars o'rtasida charchoqni yozish uchun qisqa matnli va harakatli qo'shiqlardan foydalanish kerak. Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun qo'shiq matnini barmoqlar harakati orqali tasvirlash, repertuardagi syujetli qo'shiqlarni rollarga bo'lib, sahnalashtirilgan harakatlar bilan ijro etish o'quvchilar uchun qiziqarli va mazmunli bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, logoritmika maktab repertuarini shunchaki yodlash emas, balki uni tananing barcha a'zolari, hissiyotlar va nutq orqali chuqur his etish va oson o'rganish imkonini beradi.

Xulosa. «Maktab repertuari» fanini o'qitishning nazariy va amaliy asoslari pedagogik oliy ta'lim, musiqa madaniyati darslari sifati va bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy mahoratini shakllantirishda ushbu fanning o'rni beqiyos ekanligini ko'rsatadi. Fan didaktika va musiqa o'qitish metodikasining fundamental qonuniyatlariga tayanadi. U umumta'lim maktablarida musiqa darslarining mazmuni, maqsad va vazifalarini nazariy jihatdan belgilab beradi. Repertuarni tanlashda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, ovoz imkoniyatlari (diapazoni), dunyoqarashi va milliy o'zlikni anglash darajasi hisobga olinadi. Fanning nazariy asoslari bo'lajak mutaxassisga to'g'ri pedagogik yo'nalish, repertuar tanlash mezonlari va metodik bilim beradi. Amaliy asoslar esa ushbu bilimlarni bevosita maktab o'quvchilari bilan ishlashda, ularning musiqiy didi, estetik dunyoqarashi va ma'naviyatini shakllantirishda jonli qurolga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Baxriyev A.R., Ibragimov X.S., Rahmonberdiyeva S.M. Maktab repertuari. – T. "Bookmany print". 2022. – 173 b.
2. Yuldashyev A.A. Maktab repertuari. O'quv qo'llanma. Farg'ona -2020. – 208 b.
3. Abdullayev X.A. Bolalarning musiqiy ta'limi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: "NIF MSN", 2024. -264 b.
4. Djalilov E.K. "Maktab repertuari" fani bo'yicha o'quv qo'llanma. – Samarqand: SamDU nashri, - 162 b.